

Recuperando a Memoria (histórica) na sanidade galega (II): Médicos, Practicantes e “Maquis”: O apoio á guerrilla e aos represaliados na posguerra

David Simón Lorda

Médico. Servizo de Psiquiatría. Complexo Hospitalario de Ourense.

*Autor do libro “Médicos ourensanos represaliados en la Guerra Civil y la Posguerra”(2010).

Cad Aten Primaria
Ano 2011
Volume 18
Páx. 164-171

INTRODUCCIÓN. A GUERRILLA ANTIFRANQUISTA

Neste traballo preténdese achegar algunha luz sobre a relación de apoio/auxilio sanitario á guerrilla antifranquista (o “maquis”) e ós seus enlaces facilitado por médicos e practicantes galegos. Foron profesionais da sanidade que dunha ou doutra maneira colaboraron apoiando ou axudando puntualmente a xentes perseguidas ou da guerrilla, en moitas ocasións por puros motivos humanitarios. Noutros casos, tamén hai que dicilo, houbo axudas e consultas baixo ameazas a punta de pistola. É unha área de investigación na que é moi difícil conseguir documentación escrita. As fontes orais directas son tamén escasas e aínda hai enormes reticencias a falar sobre iso. Son historias aínda murmuradas...

Ao rematar a Segunda Guerra Mundial, todo o aparello represor da ditadura de Franco lanzouse a desarticular con enorme ferocidade e crueldade as partidas e os apoios das agrupacións guerrilleiras antifranquistas en todo o Estado. Os anos 1947-1949 foron denominados como o **“trienio negro”** da guerrilla. As partidas da guerrilla, o maquis, mantiveron importantes períodos de actividade ata os anos 1950-1952 en moitos lugares de Galicia. Unha importante zona de actividade guerrilleira foi a **“raia”** con Portugal e o Oriente da provincia de Ourense, especialmente nos territorios montañosos lindando co Bierzo e a Alta Sanabria, no macizo de Trevinca. Foi unha loita moi duradeira, uns dez anos de resistencia organizada. No verán do 1936 os primeiros fuxidos bótanse ao monte. En 1941 arrinca a loita de xeito organizado, primeiro na zona do Bierzo e as zonas limítrofes de Lugo e Ourense. Tras un lixeiro declive en 1946, xorde na Coruña unha nova organización dominada polo Partido Comunista que subsiste ata a morte da maioría dos seus participantes en torno o período 1951-1954.

Sobre o tema dos médicos e o maquis xa hai algúns traballos monográficos feitos sobre as zonas de Cataluña, Aragón, e tamén no Bierzo. Algúns médicos bercianos pagaron coa súa vida esta colaboración, como o doutor Lodario Gavela Yáñez, de Trascastro-Ponferrada, eliminado por unha contrapartida da Garda Civil nunha

emboscada no monte en 1947. Nesa zona ata existiu un hospital organizado entre 1943-1948 en Carracedo do Mosteiro (Cacabelos, León) polo enxeñeiro inglés e espía británico Alexander Easton. Na película **“El laberinto del fauno”** (2006) do director mexicano Guillermo del Toro, que se desenvolve nos anos da posguerra civil española, é moi destacable o papel do doutor Ferreiro, interpretado polo actor Alex Angulo. É un médico que axuda aos maquis e que perde a vida nunha das escenas máis reveladoras do filme. Segundo Manuel Rivas, a historia que se relata no filme está inspirada nunha historia galega real, de maquis e resistencia, que un exiliado lle contou ao director mexicano. **Quen sería ese médico que inspirou a Del Toro?** Difícil sabelo con exactitude, pois houbo galenos como este por todas as zonas de actividade guerrilleira na xeografía galega.

Moitos dos datos que podemos achegar tanto respecto de Ourense (que é a provincia que máis temos investigado) como do resto de Galicia, obtivémolos maioritariamente de referencias indirectas de familiares e amigos. Parte delas non puidemos corroboralas con documentación escrita nin con testemuños orais directos salvo nalgún caso. Moitos destes médicos citados xa estiveron represaliados polo franquismo durante os anos da guerra. Valores como a **solidariedade** humana e o inquebrantábel **compromiso coa causa democrática** explican o seu arriscado comportamento. Con todo, na listaxe hai tamén médicos con opción política máis ben conservadora e de dereitas, que axudaron á guerrilla en momentos puntuais.

Outros datos de médicos foron recollidos polo experto en guerrilla galega antifranquista, o alemán Hartmut Heine, quen nos seus traballos amplía a súa información á zona do Bierzo (Cacabelos, Toral de los Vados). O outro autor de referencia neste tema foi o murgardés Bernardo Maiz, quen do mesmo xeito que Heine, hai uns anos achegounos algúns nomes que atopara nas súas investigacións. Cos datos achegados por ambos, a lista de médicos galegos que axudaron aos guerrilleiros ampliase bastante. As referencias das

fontes que ambos os expertos manexan non as temos, e dalgúns médicos só nos achegaron un apelido, pero complementamos esta listaxe de nomes con outros referenciados en bibliografía. Moitos deles estiveron implicados e acusados de dar axuda médica en 1945 a un famoso maquis da zona da Coruña, o mítico “Foucellas”.

MÉDICOS E PRACTICANTES: ALGUNS APUNTES BIOGRÁFICOS

Expoñemos a continuación (ordenados de forma alfabética) uns breves apuntes biográficos dalgúns destes galenos e practicantes que axudaron á guerrilla e aos “fuxidos”.

Manuel Alonso San Román: Practicante e veciño de Vilavella -A Mezquita-Ourense. Natural de Pobo de Sanabria onde o seu pai era médico. Era simpatizante esquerdista. Foi acusado de “marxista, comunista e da Fronte Popular” e, segundo o informe (1940) da Falanxe da Mezquita, estaba vinculado á Sociedade Obreira do Ferrocarril. En 1936 estaba casado e tiña catro fillos. Escapa ao monte ao comezo da guerra. Estivo escondido en difíciles condicións polos agrestes montes de Barxacoba e a serra de Pías-Porto (Zamora), en zonas limítrofes con Ourense. É capturado finalmente en 1938 ao presentarse a Sanidade Militar nunha das mobilizacións para substitucións. Tras a súa saída de prisión (condenado a 9 anos) continuou dando axuda á guerrilla da zona da raia da comarca das Frietas (Mesquita-Gudiña, en Ourense) e a zona das Portelas (Alta Sanabria-Zamora). Isto foi confirmado por guerrilleiros como Cándido Losada “Malvavisco” (de Vilavella-A Mezquita-Ourense) e por un dos fillos do practicante, o médico e político socialista zamorano Manuel Alonso Novo (1934-2010).

Gaspar Araujo Lucas: Médico da Coruña. Foi médico militar en Melilla, chegando en 1922 a comandante médico e retirándose nese ano. En xullo de 1922 instrúeselle un sumario por un xuíz militar na Coruña por mor duns artigos en prensa e unha conferencia no Centro de Estudos Sociais “Germinal” de Coruña na que critica a organización dos servizos sanitarios na Guerra de Marrocos. En 1929 participou como relator nas primeiras “Jornadas Médicas Gallegas” celebradas na Coruña. Amigo de Casares Quiroga, en abril de 1931 estaba vinculado ás Irmandades da Fala e preséntase como candidato ás eleccións municipais na Coruña nas listas da coalición republicano-socialista, sendo elixido concelleiro, xunto con Alfredo Somoza e Luís Mosquera. Formou tamén parte dunha comisión xestora da Deputación da Coruña ao finalizar 1935 e disolverse as Cortes, comisión nomeada polo Gobernador Civil. Polas informacións de que dispomos non sufriu represalias nin sancións na guerra nin na posguerra.

Na posguerra, en marzo de 1945 participou no episodio da axuda sanitaria a “Foucellas” durante o postoperatorio e estancia na Clínica San Nicolás (A Coruña), sito na céntrica Praza de Vigo, esquina ás rúas de Federico Tapia e Menéndez Pelayo.

Ceferino Armesto Paz (A Gudiña, Ourense, 1888 - Bembibre, Viana do Bolo, Ourense, 1962): Médico municipal da Gudiña (Ourense) desde 1921. Vinculado a posicións próximas ás JAP e a CEDA na Segunda República. En varias ocasións axudou, como médico ou como mediador, a persoas da Gudiña escapadas e/ou escondidas no pobo ou en arredores tanto nos días da Guerra Civil como na inmediata posguerra, ademais de achegar testemuños favorables a acusados en Consellos de Guerra ou Tribunais de Responsabilidades políticas.

Francisco Bejarano Fraile (Valladolid, 25-12-1900 - Ribadavia, 1981): Médico. Antes da Guerra Civil traballa na zona de Guadalajara. Militante do Partido Comunista, combate nas filas republicanas e ao terminar a guerra é condenado á morte, aínda que finalmente indultado e condenado a doce anos e un día de cárcere. Sofre prisión primeiro en Guadalajara, sendo trasladado en 1940 ao cárcere de Camposancos (A Guarda - Pontevedra). De alí foi trasladado a finais de 1941, debido a unha epidemia de chinches e pulgas, para pasar a sufrir cárcere e aínda en peores condicións hixiénico-sanitarias non cárcere de Santa Isabel (Santiago) ata marzo de 1942. A vida na Prisión de Santa Isabel con máis de mil prisioneiros políticos (e algúns comúns) era extremadamente dura, xa que case unha ducia de persoas morrían diariamente por inanición e avitaminosis. Bejarano fíxose cargo da Enfermería como “Médico Recluso” tanto en Camposancos como en Santa Isabel. Tamén continuou alí dentro o seu labor de militancia e reorganización política. Sae finalmente de prisión e é desterrado a Cortegada de Baños (Ourense). Estivo en liberdade condicional ata maio de 1945. En Cortegada traballou durante sete anos como médico por libre xa que o goberno franquista privouno de todos os seus dereitos profesionais. Estivo sancionado economicamente ata ou fin do franquismo. Posteriormente exerceu (sempre privadamente) en Castrelo de Miño durante tres anos e finalmente en Ribadavia ata a súa xubilación (nos últimos anos ofrecéronlle algunha substitución no “Seguro”). A pesar de estar en liberdade moi estreitamente vixiada durante anos, non perdeu oportunidade de contactar con antigos combatentes republicanos (Modesto Gil “Tacón”, Adolfo Reguilón, e outros..) con quen compartiu intres e encontros en Cortegada ou Ribadavia ao tempo que serviu de enlace coa guerrilla.

Luís Conde Valvís: Médico da zona de Xinzo de Limia (Ourense), vinculado a familias de boa posición económica (alcumados os da molinera “Ruca”) e que segundo o testemuño persoal de Camilo de Dios axudoulles nalgunha ocasión en torno ao ano 1946-1947, manténdolos escondidos nunha nave da súa propiedade e axudándolles a curar as graves feridas oculares do seu compañeiro de guerrilla Juan Sorga.

David Fernández Caneda (Montederramo, Ourense, 1907 - Castro Caldelas, Ourense, 1984). Exercea na comarca de Castro Caldelas. Licenciouse en Medicina en 1930 e colexiouse en 1932. Segundo fontes orais indirectas, este médico atendeu en varias ocasións a guerrilleiros antifranquistas que operaban nas zonas montañosas próximas (Montederramo, A Teixeira, Chandrexa de Queixa, Trives, Manzaneda...).

Ramón Baltar Domínguez (1902-1981): Foi profesor auxiliar na Facultade de Medicina. Traballou desde 1928 como cirurxián no Hospital Real de Santiago. Ao iniciarse a guerra foi mobilizado para traballar como cirurxián nos hospitais da vangarda da fronte no bando franquista. Inicialmente non tivo problemas, pero é acusado polo SIM (Servizo de Información Militar) de Burgos de ser "cotizante del Socorro Rojo, izquierdista y propagandista del Frente Popular. Tenido comúnmente por masón". Consegue saír sobreseído grazas ás testemuñas que presentou, entre eles ao médico Juan José Barcia Goyanes ou ao delegado territorial de Falange en Galicia, e ao feito de que ofrece o seu sanatorio particular para feridos da fronte de guerra. Pero en 1939 é novamente sancionado coa inhabilitación perpetua para todo tipo de cargos directivos e de confianza. Logo da guerra volveu exercer a docencia na Facultade de Medicina. Desde 1937 ata 1963 fíxose cargo do Sanatorio Cirúrxico familiar, un dos mellores centros médicos especializados de Galicia, fundado en 1908 polo seu pai Angel Baltar Cortés e por Manuel Varela Radío en Santiago.

Deu apoio médico a fuxidos, guerrilleiros e represaliados da comarca de Santiago. No seu Sanatorio fixéronselle radiografías ao guerrilleiro Foucellas en marzo de 1945 despois de terse ferido fortuitamente coa súa arma, e ser inicialmente atendido en Ordes e Tordoia.

En 1947 é encarcerado en Vigo xunto con outros médicos como Ulpiano Villanueva, acusados todos eles de contribuir ao "Socorro Rojo Internacional" aínda que, en realidade, ao que estaban máis ou menos vinculados era á "Unión de Intelectuales Libres". Foi autor de libros como "La Escuela Médica Compostelana" (1968) e "Castelao ante la medicina, la enfermedad y la muerte" (1979).

José Camino Quintáns: Médico de Tordoia (A Coruña). Antes da guerra fora un destacado militante do Partido de Centro de Portela Valladares. Médico moi apreciado na comarca na que exerceu a súa profesión ata o fin dos seus días. Fontes orais indirectas apuntan que estivo encarcerado uns días nos tempos da Guerra Civil en Santiago, compartindo cela co estudante de medicina Carlos Valle-Inclán. Estivo a piques de ser fusilado. En 1945 participa no proceso de axuda sanitaria ao maquis Foucellas.

Francisco Cebreiro: Médico de Neda. Coñecido como o "médico dous pobres" e aínda máis como "Don Paco da Mercé", (era o

nome do pazo no que residía). Foi alcalde coa República, pero non sufriu represalias. Non só curou a varios guerrilleiros feridos e facilitoulles medicamentos, senón que os aloxaba no seu pazo e chegou a impartirlles cursos de primeiros auxilios.

Fernando José Chacártegui Barbier (Liverpool, Gran Bretaña, 1914-?). Comezou a estudar Medicina en Santiago en 1932. Actuou como sanitario do exército do País Vasco durante a Guerra Civil, entre 1936 e 1937. Concluíu a súa licenciatura en 1940. Exiliase a Venezuela en 1940 e alí traballou nas campañas contra a malaria do Ministerio de Sanidade. De novo en Galicia, exercendo como médico e, sendo veciño de Cabana de Bergantiños, é detido e xulgado co seu irmán Agustín en 1946 por dar asistencia médica no postoperatorio da súa intervención ao guerrilleiro "Foucellas" no seu domicilio clandestino no barrio de Monelos na Coruña. Foi condenado a un ano de prisión. O 1 de xullo de 1947 queda en liberdade. Descoñecemos se despois se exiliou de novo en Venezuela.

Francisco Comesaña Rendo (Cienfuegos, Cuba, 1913? - Tui, Pontevedra, 1997): Era fillo de emigrantes galegos e aos seis anos regresou a Galicia. Estudou Medicina na Universidade de Santiago, pero non concluíu a carreira ao iniciarse a sublevación de xullo de 1936. Era membro das Mocidades Socialistas e, posteriormente, militante do Partido Comunista. Participou na defensa de Ordes (A Coruña). Xulgado en Santiago e condenado a morte, pena logo conmutada pola de cadea perpetua. Estivo en diferentes prisións (A Coruña, Vigo, León, Valencia, Illa de San Simón..) entre o verán de 1936 e agosto de 1944, momento no que sae en liberdade condicional. Afiliase ao Partido Comunista neste período. Tras a súa saída do cárcere, presta apoio médico a escapados e á guerrilla. Consegue finalmente exiliarse primeiro a Cuba e pouco tempo despois trasládase a México, onde traballou na industria farmacéutica e nunha clínica. Alí proseguirá a súa militancia antifranquista vinculado á FOARE, e ao grupo galego da revista Vieiros. Tras longos anos de exilio en México, en 1976 regresou a vivir xunto coa súa familia a Tui (Pontevedra). O doutor Comesaña foi o que inspirou ao novelista Manuel Rivas para o personaxe do doutor Dá Barca na súa obra "O lapis do carpinteiro".

Concheiro: Médico de Ordes (A Coruña). Tamén interveu no episodio de 1945 relacionado con Foucellas. Pensamos que se refiren ao Dr. Antonio Concheiro Iglesias, quen foi alcalde por CEDA desde abril de 1931 a marzo de 1936. Pero (como no caso dos Goyanes Álvarez en Pontedeume -A Coruña-), houbo varios médicos da familia Concheiro na zona. Cos datos que manexamos non podemos precisar moito máis e é difícil saber a que rama da familia Concheiro pertence: os Concheiro García, que ao chegar a República inclináronse por opcións políticas progresistas, ou os Concheiro Iglesias, que simbolizaron o conservadurismo caciquil.

Joaquín García: Médico da Coruña. Intervén na axuda a Foucellas en 1945 ao operalo no Sanatorio San Nicolás, no centro da Coruña, a moi pouca distancia da Comisaría Xeral de Policía, onde figuraba inscrito no centro médico co nome de Juan Fernández.

Manuel Rubén García Álvarez (Ribadavia, 1915- Santiago de Compostela, 1980). “Republicano de esquerdas”. Exerceu toda a súa vida profesional en Ribadavia como tisiólogo no Centro Secundario de Hixiene Rural. Nunha especie de exilio interior, adícase, nunha especie de persoal afrontamento no ermo contorno da Ditadura franquista, á investigación na historia da Galicia do alto medievo. Sempre estivo moi integrado social e culturalmente en Ribadavia, chegando a colaborar moi estreitamente coa radio local da súa vila natal. Como destacan autores como Carlos Barros (2004), desde 1968 estaba atento aos pequenos movementos sociopolíticos antifranquistas que empezaban a xurdir na zona do Ribeiro. Foi membro da Real Academia da Historia (1962), da Sociedade Española de Escritores Médicos (1955) ou da Real Academia Galega (1952). Segundo información achegada pola súa familia, nalgunha ocasión “fuxidos” da zona do Ribeiro viñeron buscar ao médico ribadaviense para que lles axudase nun parto.

Víctor García Lozano (Pontecesures, Pontevedra, 1886-1963): Pai do xornalista Raimundo García Domínguez, Borobó. Exerceu como médico en Valga e en Pontecesures. Xubilouse en 1956. Home preocupado por todo o que acontecía na súa vila natal, embarcouse en múltiples proxectos, por exemplo na posta en marcha da Cerámica Celta.

Modesto García Nóvoa (Bos Aires, Arxentina, 1896 - Vigo, Pontevedra, 1978): Os seus pais eran naturais de Gomesende (Ourense), e estiveron na emigración en Arxentina ata os primeiros anos de século XX, momento en que regresan a Ourense. Estuda Medicina en Valladolid e colexiase nesa provincia en 1925. Era simpatizante de Esquerda Republicana e admirador de Manuel Azaña. No verán de 1936 é detido e condenado sen xuízo a ser confinado no campo de concentración das Cocheras dos tranvías de Valladolid, nunhas condicións hixiénico-sanitarias pésimas, mentres a súa familia, muller e fillos, eran sometidos a acosos, rexistros, etc., e sobrevivían en condicións precarias con axuda dos amigos. É expulsado do Colexio de Médicos en decembro de 1936 por “traslado” (ao campo de concentración). Sae do cárcere en decembro de 1937 e é expedientado coa prohibición para exercer a nivel público a súa profesión. Con toda a súa familia trasládase entón a Vigo, a iniciativa dun familiar da esposa que tiña alí un negocio. Instaláronse en Canido (Vigo). A súa esposa falece en xaneiro de 1938, quedando viúvo con tres nenos pequenos. Nos anos corenta abriu consulta en Vigo, pero non foi rehabilitado para a función pública ata os anos sesenta, obtendo entón unha praza en Baiona. Colaborou coa rede da oposición antifranquista que é desmantelada en Vigo

entre 1947 e 1948, e que, entre outros, lideraban Darío Álvarez Blázquez. Deu apoio e axuda sanitaria a enlaces da guerrilla e escapados/fuxidos da zona de Vigo, entre eles ao Sr. Ligerero, carpinteiro e secretario do Partido Comunista de Canido, e ao anarquista Dalmacio Bragado, que era enlace da guerrilla na posguerra.

Samuel González Movilla (Baños de Molgas, Ourense, 1881 - 1953): Segundo o antigo guerrilleiro ourensán Camilo de Dios Fernández, este médico ou persoas da súa contorna próxima, axudaron de forma indirecta a membros da guerrilla que actuaban pola zona de Molgas, Maceda, Xinzo e Serra de San Mamede, onde tiñan a súa base na Edreira. Permitíalles aloxarse nuns alpendres ou colmeas da súa propiedade e deixáballes neles vendas, etc... Nunca tiveron contacto directo con este médico, o cal, por outra banda, estaba moi vinculado na Segunda República ao calvosotellismo e a manobras de destacado caciquismo electoral. Era médico das compañías que traballaban nas obras do trazado de ferrocarril da vía Ourense-Poboa de Sanabria, e segundo sinala Grandío Seoane (1999) presionaba aos obreiros da vía da zona de Baños de Molgas para que votasen á dereita, algo confirmado tamén por outras persoas da zona.

Goyanes Álvarez: Médico de Pontedeume. Non temos máis dato que eses apelidos, e houbo tres ou catro médicos Goyanes (Vicente, Joaquín José e Ramón), todos eles irmáns, todos de Pontedeume e todos represaliados na posguerra dunha ou outra forma.

Gonzalo Gurriarán Gurriarán (1904-1975). Médico da zona de Valdeorras, é confinado na súa propia vila natal do Barco tras a sublevación de 1936. Foi médico libre e exercía no sanatorio da súa propiedade, pero logo xa exerceu tamén no SOE e como médico APD en Vilamartín de Valdeorras ata a súa xubilación 1974. Foi alumno da Residencia de Estudiantes en Madrid entre 1923 e 1928, e estivo ademais durante 4 anos en Europa como bolseiro pola Xunta de Ampliación de Estudos. A finais de 1940 organiza o “Club de Montaña Pena Trevinca Montañeros de Galicia”, unha interesante experiencia asociativa multidisciplinar na que coincidiron notables do galeguismo do exilio interior ourensán de posguerra, entre eles Otero Pedrayo. Segundo testemuños orais recollidos por Ricardo Gurriarán na zona de Vilamartín de Valdeorras, Gonzalo Gurriarán atendeu ao guerrilleiro alcumado “Corchas”, natural do Mazo (Vilamartín de Valdeorras), a principio da década dos corenta. O mesmo fixo con Mario de Langullo: foi conducido o facultativo ata o lugar onde se atopaba o maquis, nunha motocicleta, por un enlace da guerrilla chamado José Guntiñas. Este enlace adoitaba levar medicamentos fornecidos polo doutor Gurriarán para outros guerrilleiros. Era unha actividade de alto risco porque entre O Barco de Valdeorras (Ourense) e Ponferrada (León) en 1945 producíronse máis de 2.000 detencións.

Teodomiro Hidalgo Iglesias: era o médico das minas de San Finx en Lousame (A Coruña). Naceu en Cáceres, era orfo, e creceu cos seus parentes da Coruña, que eran farmacéuticos. Comezou a traballar na mina de San Finx en 1935, época na que foi un clásico nos faladoiros do Liceo de Noia. Mantivo sempre unha relación moi estreita cos donos da mina (unha compañía inglesa). Ao nacionalizarse a mina en 1940 mantivo unha certa cultura anglófona. Estivo traballando alí ata os anos sesenta. Axudou na posguerra aos fuxidos: dáballes acubillo nunhas dependencias que había ao lado da casa-escola, onde estaba o alpendre dos coellos e o galiñeiro. Era un lugar moi cómodo para que entrasen alí pola noite porque a casa estaba situada ao final daquela pequena aldea, á beira dun carreiro que levaba a outra aldea. Nese labor de apoio colaboraron na zona de Lousame mestras e sacerdotes, como o de San Martiño de Fruime.

Federico Lloria Llovera (Sinarcas, Valencia, 1902-Valencia, 1995): Estuda a carreira de Medicina en Valencia, obtendo a licenciatura en 1931. Durante a Guerra Civil, Federico Lloria chega a ser tenente médico na Brigada Mixta do Instituto de Carabineros. É represaliado por militancia política esquerdista e imposibilitado para exercer a profesión de médico durante cinco anos en Valencia. O seu irmán Roberto Lloria estivera preso no campo de prisioneiros do Cumial (Ourense) durante a Guerra Civil, ata 1939, e logo terminou a carreira de Medicina en Santiago, comezando a exercer en Ourense a finais de 1942. Por tales circunstancias, Federico trasládase a Galicia en setembro de 1942 para exercer a profesión médica. Inicialmente instálanse a vivir na Castellana-San Cibrán das Viñas e xa logo exerce como médico na zona de Castrelo de Miño, na Merca (onde reside entre 1946-1948) e máis tarde en Ourense. Consegue praza como médico do Instituto de Previsión de Ourense e alí exerce ata o ano 1969, ano no cal trasládase a Valencia para continuar nesta cidade ata a súa xubilación. Á súa marcha de Ourense, en outubro de 1969, fixo un importante donativo de libros á biblioteca do Colexio Oficial de Médicos de Ourense. O doutor Lloria foi un importante membro do Comité Provincial do Partido Comunista en Ourense en 1945 e 1946: En 1948 chega a ser secretario xeral de devandito comité.

Roberto Lloria Llovera (Los Corrales de Utiel, Valencia, 1909-Vigo, 1995): Irmán de Federico Lloria. Ao estalar a Guerra Civil estudaba en Valencia a carreira de Medicina. Estivo destinado na fronte de Teruel. Aquí foi apresado e pasa por varios cárceres e campos de concentración: Zaragoza, Miranda de Ebro, León.. ata que chega ao campo de concentración do Cumial (Ourense). Antes de rematar a guerra recibiu comunicación da Cruz Roja Internacional solicitándolle noticias autógrafas para trocalo por outro prisioneiro, pero pouco despois terminou a guerra e foi posto en liberdade. Obtén o permiso de traslado a Valencia en xuño de 1939. Decide trasladar a matrícula a Santiago. Alí licénciase en Medicina en setembro de

1942, data na que chega a Galicia o seu irmán Federico Lloria. A finais dese ano solicita colexiarse en Ourense e inmediatamente comeza a traballar en Paderne de Allariz (Ourense) mentres era sometido a un expediente de depuración no Colexio de Médicos de Ourense. Despois de traballar en Guadalaxara xa volve a exercer en Ourense. Entre 1946 a 1955 estivo como médico na Manchica-A Merca. Segundo as súas fillas, axudou aos guerrilleiros, chegando a curar de feridas de bala, o que lle provocou problemas. Trasládase a Vigo e como non consegue ningunha praza oficial, decide a emigrar a Venezuela en 1961 ou 1962. Unha vez xubilado regresa a España e solicita o recoñecemento dos anos como oficial militar para unha pensión, aínda que non o conseguiu. Tivo varias fillas e polo menos unha delas seguiu a profesión médica. Non se lle coñece militancia partidaria aínda que foi sempre home de pensamento de esquerdas.

Eduardo Martínez Alonso (Vigo, Pontevedra, 1903 - Madrid, 1972): Tivemos dúbidas acerca de se poderíamos encadrar a atípica labor deste médico no contexto do apoio á loita antifranquista, pero é un caso tan fascinante que non quixemos prescindir da súa historia. Traballou como axente dos servizos secretos británicos na España franquista durante os anos da Segunda Guerra Mundial. De familia de industriais conserveiros (o seu avó funda a conserveira Palacio de Oriente) emigra a Glasgow, onde o seu pai ostenta unha representación consular, recibindo alí unha formación bilingüe. Terminou os estudos de Medicina na cidade inglesa de Liverpool, onde o seu pai exercía como cónsul de Uruguai.

O inicio da guerra sorprendeo no bando republicano, traballando na Cruz Roja. Posteriormente pásase ao bando franquista, aínda que seguirá traballando en Cruz Roja. O seu dominio do inglés faulle converterse, ao final da contenda, en médico de cabeceira da colonia anglosaxona en Madrid. Ao comezo da Segunda Guerra Mundial inicia a súa colaboración co Servizo Secreto británico, formando parte das redes de evacuación de refuxiados polacos, checos, belgas e húngaros (xudeus na súa maioría) que cruzaban os Pirineos camiño de Lisboa ou Xibraltar, para chegar así a Inglaterra e porse ao servizo do exército aliado ou, simplemente, salvar as súas vidas. Máis de 300.000 refuxiados conseguiron fuxir a América pola Península grazas a dezaseis rutas de evacuación en España e Portugal. Entre 100 e 200 persoas cruzaban a fronteira francesa cada día. A ruta que lle toca en sorte ao doutor Martínez Alonso empeza nos Pirineos, segue por Jaca, Miranda de Ebro, Madrid (aquí era clave a conexión co Salón de Té "Embassy"), Vigo, Redondela, Guillarei e Tui para terminar en Portugal. Chegaban a Galicia desde Madrid a Vigo e eran acollidos no seu piso desta cidade e nas dez habitacións da súa casa de veraneo en Redondela. Despois eran embarcados no porto de Vigo ou ben cruzaban clandestinamente o río Miño desde Tui en dirección a Lisboa.

A piques de ser capturado pola Gestapo, a cal operaba con total liberdade no Madrid franquista, escapou a Londres, coa excusa da súa viaxe de lúa de mel a Portugal, xunto á súa segunda esposa, Ramona de Vicente, viguesa e filla de médico. Na capital británica continuou colaborando co Servizo Secreto británico. O Goberno británico concedeu ao doutor Eduardo Martínez Alonso a Medalla ao Valor en 1945, pouco antes de regresar a España. En 1946 e tras realizar a especialidade de cirurxía torácica en Suecia, regresou xunto á súa familia a Madrid. Publicou as súas memorias en 1961 en inglés, na editorial neiorquina Doubleday co título "*Memoirs of a Medico*", aínda que obvia o seu traballo cos servizos secretos británicos, que foi recuperado nos libros sobre a súa biografía publicados pola súa filla Patricia Martínez de Vicente: o primeiro deles "*Embassy o la inteligencia de Mambrú*" (2003) que, corrixido e ampliado, foi reeditado en 2010 baixo o título "*La clave Embassy*", onde inclúe máis información obtida da documentación desclasificada dos servizos secretos británicos. En abril de 2010 foi distinguido co título de "*Justo entre las Naciones*" -o equivalente á causa de beatificación católica-, que concede a Fundación Yad Vashem a aqueles que salvaron aos seus compatriotas do exterminio. É un galardón que tan só teñen uns poucos españois, entre eles Lola Touza e as súas irmás de Ribadavia-Ourense, as cales tamén formaron parte da rede de evacuación de xudeus que escapaban da Alemaña nazi.

Raimundo Otero Brañas: Practicante da zona de Ferrol. De orientación libertaria, foi detido por prestar axuda ao guerrilleiro Francisco Martínez "*Pancho*", ferido de bala en novembro de 1954. Segundo a súa familia, era o enfermeiro de confianza da guerrilla antifranquista de Ferrolterra. Non o podemos confirmar pero parece que no momento da sublevación militar do 36 estaba destinado como oficial auxiliar de Sanidad da Armada na Base de Mahón (Menorca). Foi membro do comité que impediu que triunfase naquela base da Marina militar o golpe nos días de Xullo do 36.

Demófilo Casto Pedreira Rumbo: Estudante de Medicina, natural de Cortegada (Ourense) politicamente moi activo, tal vez vinculado ao PCE. En 1942 estaba cursando estudos de Medicina. Facilitou nesa data a operación de apendicite do guerrilleiro Ángel Franco Evaristo, xa que Pedreira tiña parentes médicos na Coruña que posibilitaron a operación e a estancia do enfermo no sanatorio.

Manuel Peña Rey (Pontevedra, 1889-Ourense, 1957). Médico xinecólogo, e director do Hospital Provincial (Sanatorio Modelo das Lagoas) en 1936. Faleceu aos 68 anos en Ourense, cidade na cal desenvolveu toda a súa carreira profesional. Estuda Medicina en Santiago. Estudante brillante, mereceu ou respecto e a amizade dos seus mellores profesores: Nóvoa Santos, Varela Radío, Cadarso,.. Alí coñeceu a Castelao, que estudaba un curso superior ao seu, e con quen lle uniría unha gran amizade, máis tarde for-

talecida ao compartir os mesmos ideais políticos. Na II República foi unha importante personaxe dentro do mundo sanitario e político ourensán: director do Hospital Provincial entre 1931 e 1934, presidente do Colexio de Médicos; militante "galeguista", chega a ser presidente do PNRO (Partido Nacionalista Republicano de Ourense) na II República, e fai campaña pola Fronte Popular nas eleccións do 1936. Cando se inicia o golpe de estado, en xullo de 1936, era director do Hospital Provincial, Presidente do Colexio Médico e Presidente Provincial do Partido Galeguista. Foi detido, procesado, expulsado do Hospital, e interviñéronlle todas as súas contas bancarias. A súa esposa necesitaba unha firma da Autoridade para retirar o seu diñeiro do banco para soste á familia. Estivo encarcerado en Ourense e O Carballiño por varios períodos entre 1937 e 1938. Líbrase de ser fusilado a través de recomendacións de amigos e coñecidos, pero o Tribunal de Responsabilidades Políticas de A Coruña manterá aberto o seu expediente ata ben entrados os anos 40 ademais de sometelo a restricións para traballar e obrigalo ao pago de diferentes multas e contribucións "voluntarias" para o "Roper de Guerra", etc.... A pesar da súa destitución como médico do Hospital Provincial continuou traballando na súa clínica particular, e colaborando con traballos científicos en revistas como "*Medicina y Cirugía*", revista compostelana que inicia a súa andaina nos difíciles momentos do outono de 1938, e que era dirixida por Ulpiano Villanueva e Ramón Baltar. Tardará máis de 8 anos en ser rehabilitado -faro o Gobernador Civil Vicente Muñoz Calero, e por intereses persoais derivados da necesidade de precisar a asistencia do Dr Peña Rey para un familiar próximo-.

Enrique Quintero Ceballos: médico das Neves.

Ramallal Rumbo: Médico do Sanatorio de Santa Lucía, na Coruña.

Benito Rodríguez Rodríguez (Rial de Sabucedo, Porqueira, Ourense, 1895-1966): Médico de Porqueira. Licenciouse en Medicina en Santiago en 1921. Foi militante do Partido Republicano Radical e "jefe izquierdista" segundo os ollos inquisidores do Servizo de Información e Investigación de Falange. Prestou axuda médica en momentos difíciles para todos á partida do maquis Casto Cabezas que permaneceu activa na zona da Baixa Limia e "raia seca" na zona do "Couto Mixto" ata os anos corenta

Manuel Rodríguez: Médico de Mugarbos.

Eliseo Sánchez Otero: Este médico coruñés, encadrado na dereita republicana da cidade da Coruña, axudou a Foucellas. Tamén axudou a esconder a moitos republicanos e políticos da esquerda local en momentos de perigo, facéndoo pasar por enfermos encamados no seu sanatorio (entre eles, o comerciante Solar ou o dentista Berguer).

José Segade Vidal (Melide, A Coruña, 1888-1947): Foi médico de asistencia pública domiciliaria do concello de Melide, desde o ano 1924. Estivo adscrito ao Frente Popular, motivo polo cal instrúeselle un expediente instigado pola Falange de Melide en 1936. É destituído da súa praza de médico municipal en 1937. Estivo escondido, primeiro no convento dos Frades Pasionistas de Melide, e logo, en Vimianzo (A Coruña), para volver a Melide ao cabo dun tempo. No ano 1945, abre en dita localidade coruñesa o “Sanatorio Quirúrgico del Carmen”. Axudou ao guerrilleiro Curuxás en varias ocasións.

Carlos Vázquez Penabad (Muras, Lugo, 1905 - Oourol, Lugo, 2001). Durante case toda a súa vida profesional exerceu como médico de Oourol (Lugo). Persoa simpatizante do PSOE durante toda a súa vida, aínda que non chegou a ser militante. Na posguerra era enlace da guerrilla e prestaba asistencia á mesma. Así o testemuña Domingo Villar Torres, un antigo maquis da zona:

Había moita xente que estaba connosco, xente libre que nos acollía nas casas, dábanos para comer, facíannos a roupa, facían de enlaces...tamén o médico de Oourol. Sabían que estabamos para defendelos, que loitabamos pola liberdade... O pobo protexíanos, senón sería imposible sobrevivir (MAIZ, 2002:324).

Aínda que algunhas fontes indicaban que este médico foi “paseado” por unha contrapartida da Garda Civil, o certo é que isto non ocorreu. Con todo, si que recibiu numerosas presións e ameazas, ademais de ser multado, chegando a ser unha situación tan complicada que ao redor de 1943 pediu cambio á praza de médico en Pol, na Terra Chá luguesa, onde exerceu durante seis ou sete anos antes de regresar, xa definitivamente, a Oourol en 1949. Era un profesional moi apreciado nesa comarca. Hai uns anos recibiu unha homenaxe por parte do PSOE local.

Ulpiano Villanueva de Castro (Pontedeume, A Coruña, 1900-Santiago, 1967): Estudou a carreira de Medicina en Santiago entre 1920 e 1926. En 1928 consegue praza de profesor auxiliar da Cátedra de Fisioloxía e Hixiene. É pensionado para traballar no Instituto de Enfermidades Tropicais de Hamburgo e logo no Instituto Pasteur de París. En 1935 obtén por oposición a cátedra de Hixiene e Sanidade da Facultade de Cádiz, e pouco despois por traslado, a de Santiago de Compostela. Publicou numerosos artigos científicos sobre enfermidades infecciosas e foi relator en moitos congresos, sendo xa considerado en vida como un dos mestres da Escola Médica Compostelá. Mantivo unha gran amizade co psiquiatra vigués José Pérez López-Villamil.

Dada a súa fama como internista, o doutor Villanueva era chamado para visitar enfermos en multitude de lugares de Galicia. Neste contexto, Villanueva prestou axuda médica aos fuxidos e guerrillei-

ros galegos na posguerra. Borobó nun dos seus últimos “Anacos” do periódico A Nosa Terra, en xullo de 2003, relata un interesante encontro entre este famoso internista compostelán, a guerrilla ourensá da zona de Trives (Ourense) e os médicos locais. Prodúcese durante unha viaxe de Ulpiano Villanueva a esa montañosa comarca de Ourense, e déixanos varias incógnitas abertas no tema da axuda dos médicos galegos ao maquis:

...Recordaba Antonio Cadarso, na súa serie xornalística de Figuras da Universidade Compostelá, que nunha tempada que (Villanueva) pasou en Trives aínda se agochaban algúns guerrilleiros nas montañas de Manzaneda. Un deles, gravemente enfermo, tivo que abandonar a guerrilla, e agocharse nun fogar aldeán, atendido sixilosamente por algúns médicos da comarca que decidiron recorrer á probada competencia de don Ulpiano para tentar salvar a aquel doente guerrilleiro. O Dr. Villanueva viaxou unha e outra vez de Santiago á aldea de alta montaña ourensán, a sabendas de que aquel caso era irreversible. Somentes para aliviar coa súa palabra os sufrimentos do moribundo guerrilleiro. (BOROBÓ, 2003).

Pero non só en Trives hai “rastros” da axuda que Villanueva prestaba aos fuxidos, represaliados e guerrilleiros na posguerra. Sábese que prestou axuda médica ao ex-alcalde republicano de Carbia (Benjamín Salgado), escondido en Arzúa durante moito tempo.

O galeno compostelano é detido en 1947 xunto co seu amigo o doutor Ramón Baltar Domínguez. Ademais de ser acusados de pertencer ao “Socorro Rojo Internacional”, acusábons de axudar á guerrilla na zona de Ordes-A Coruña. Foron procesados por un xulgado militar “para la represión del comunismo, la masonería y el espionaje” (causa nº 438/47). Entre a vintena de persoas detidas estaban o “Coronel Chacama”, Francisco Fernández del Riego, pero tamén avogados como González Pastoriza, rexistradores da propiedade como José Otero, de Santiago, os médicos composteláns citados e tamén galenos pontevedreses-vigués como Celestino Poza Pastrana, Darío Álvarez Blázquez e Jorge Seoane. Todos eles estiveron ao redor dun mes no cárcere. Sometéuselles a consello de guerra. Ao final todos os casos foron sobreseídos salvo Francisco Rei Drox, “Coronel Chacama”, pois este foi acusado de ser o promotor. Os médicos Ramón Baltar e Ulpiano Villanueva, levarán para sempre o sambenito de “elementos peligrosos”, polo que serán obrigados a abandonar a cidade cada vez que a visita o ditador Franco.

COMENTARIO FINAL

Queden estas liñas adicadas a todos estes cidadáns e profesionais sanitarios que nos días difíciles da “Longa Noite de Pedra”

prestaron un servizo impagable poñendo coñecementos e material médico a disposición da loita antifranquista, con grande risco para eles mesmos.

Outro día falaremos máis a fondo da represión franquista e do exilio na sanidade galega nos días da Guerra Civil e postguerra.

BIBLIOGRAFÍA

1. BARROS, C. (2004): "Rubén García Alvarez, historiador y medievalista de Galicia". En: MUSEO ETNOLÓXICO DE RIBADAVIA (2004): Depósito, Rubén García Alvarez. Fondo Bibliográfico e Documental, Ourense, Xunta de Galicia/Museo Etnolóxico de Ribadavia
2. BOROBÓ (2003): "O exemplo de Ulpiano Villanueva de Castro", A Nosa Terra, 1091, Do 17 ao 23 de Xullo de 2003.
3. GUERRA, F. (2003): La Medicina en el exilio republicano, Madrid, Universidad de Alcalá de Henares.
4. GURRIARÁN RODRÍGUEZ, R. (2006): Ciencia e conciencia na universidade de Santiago (1900-1940), Santiago, Universidade de Santiago de Compostel
5. HEINE, H. (1980): A guerrilla antifranquista en Galicia, Vígo, Ed. Xerais de Galicia.
6. MAIZ VÁZQUEZ, B. (2002): "Voces sobre a IIª República, represión franquista e resistencia galega (1931-1954)", Anuario Brigantino, 2002, 25, pp. 309-326.
7. MARTÍNEZ, L. (2008): "Francisco Martínez Leira, Pancho: a historia dunha fuxida sen retorno", Cátedra. Revista eumesa de estudiosm. Xuño, 15, pp. 7-17.
8. SANCHEZ AGUSTÍ, F. (2003): "Metges i maquis (1947-1949)", Gimbernat, 40, pp.177-186.
9. SERRANO, S. (2001): Maquis. Historia de la guerrilla antifranquista, Madrid, Temas de Hoy.
10. SIMÓN LORDA, D. (2010): Médicos ourensanos represaliados en la Guerra Civil y la Posguerra. Historias de la "Longa Noite de Pedra", Santiago, Fundación Dez de Marzo/Concello de Ourense.

(Bibliografía básica recomendada ou citada no texto. Case toda figura no libro SIMÓN LORDA (2010)).

(Nota aclaratoria: o texto que se presenta neste traballo foi extraído do libro "Médicos ourensanos represaliados en la Guerra Civil y la Posguerra"(2010). Suprimíronse os pés de páxina, referencias bibliográficas e fontes.)